

INHOUD

HET JAAR 1 9

Het eerste jaar der Bataafse vrijheid • Gy zyt vry! Gy zyt gelyk! • Broeder?
Burger is al mooi genoeg! • Bevrijdingsfeest, 5 maart 1795

50 JAAR EERDER 29

De geboorte van Eise • De onstuitbare opkomst van een ambachtsfamilie •
Een vader met twee rechterhanden

CIJFERS EN LETTERS 50

Op de dorpsschool • Stadse boeren • Volgens Bartjens • Binnenspelen •
Een wolkammersknecht met een wiskundeknobbel • Menselijke computers •
Meten is weten • Newton in Nederland • $E=mv^2$

1:1.000.000.000.000 107

Eises huis De Ooievaar • Mijne gelievkoosde Astronomie • Een kamerbrede
kennismachine • Een klok boven de bedstee • Tandwielen van drie meter
doorsnee • Duisenden van Menschen uit alle Weerelddeelen • Een groot
getal bewegingen voorwaar!

BESTUURDER IN OORLOGSTIJD 157

Eise gaat in de politiek • Verlichte volksverheffer • Het begin van het einde van de prins • Monarchale illusies • Willem de Geweldenaar • Slag bij Vreeswijk • De invasie van de Pruisen • Eise wordt politiek vluchteling

EEN TREURIGE GROTE VACANTIE 203

Sluiproute bij maanlicht • Dissident in Duitsland • Een koepel met Ronde Glaasjes • Ik hoop niet dat Se So Sullen worden behandeld als ik • Eises nieuwe fabriek • 381 dagen in de cel • Een verknipt heelal • Eises vonnis

VOLKSVERTEGENWOORDIGER IN DE REVOLUTIEJAREN 235

Het uur U • Een revolutie die riekt naar winkel en werkplaats • Eerlykheid, Kunde, en erkende Vaderlandsliefde • Ik beloove plegtig • Werken in de Rekenkamer • Plan tot een universiteit voor de moderne tijd • Eise bouwt aan de parlementaire democratie

HET PLANETARIUM ALS TELETIJDACHINE 264

Vader en zonen • Terug naar de stad • De koning op bezoek • Eises einde • Het planetarium, monument van een man en een familie

NAWOORD 294

NOTEN 301

LITERATUUR 354

AFBEELDINGEN 360

REGISTER 362

HET JAAR 1

HET EERSTE JAAR DER BATAAFSE VRIJHEID

10 januari 1. Of – volgens de in datzelfde revolutiejaar 1 in Nederland afgeschafte jaartelling van het eeuwenoude geknechte leven van vóór de revolutie: 10 januari 1795. In de snijdend koude ochtend van die zaterdag de 10de januari in het jaar 1 trekt een enorme Franse troepenmacht bij Bommel de stijfbevoren Waal over.¹ Rijen en rijen voetsoldaten verplaatsen zich in een breed geformeerd en dicht bemand *bataillon carré* over 150 meter volstrekt onbeschut ijs, recht in de loop van de getrokken geweren op de oever aan de overkant. De voorste linies vangen het vijandelijk vuur op. Mannen die achter de tientallen gevallen nog overeind staan schuiven door naar de leeggevallen plekken en de linies marcheren voorwaarts, tegen de salvo's in, over de doden heen, doorstotend als een ten dode opgeschreven dommekracht, een menselijk breekijzer voor de langgerekte colonne infanteristen die achter hen volgt.² In het kielzog van die enorme Franse troepenmacht volgt het Bataafse legioen van Nederlandse patriotten: politieke vluchtelingen, die sinds de door Willem v gearrangeerde Pruisische militaire invasie van Nederland ter bezegeling van de door hemzelf begonnen burgeroorlog van de jaren 1786 en 1787 massaal noodgedwongen in Frankrijk hebben geleefd, acht jaar lang. Ze komen Nederland bevrijden van de Vijfde Willem, prins van Oranje-Nassau. Die was zodra de brede rivieren van het oneindig laagland opvroren meteen begonnen zijn geld en kostbaarheden naar Engeland te verschepen. Nog voordat de Franse troepen en het Bataafse legioen nu goed en wel de Waal zijn overgestoken verwittigt Willem raadpensionaris Van de Spiegel dat hij Nederland gaat verlaten daar hij vreest te zullen worden onthoofd, net als de koning van Frankrijk. 'Ik vroeg hem, waar zijn courage was, die hij in de troubles van 1786 en 1787 getoond hadt',

verklaart de raadpensionaris nadien laatdunkend over de bangelijke reactie van prins Willem op de opmars van de Franse legermacht.³

Op 11 en 12 januari marcheren de Fransen vanaf de overkant van de Waal verder noord- en westwaarts. Op 13 januari varen elf vrachtschepen volgestouwd met Willems bezittingen van het Scheveningse strand naar Engeland.⁴ Op 14 en 15 januari staan de Fransen aan de Rijn en aan de Lek en slaan Willems Engelse militaire bondgenoten massaal op de vlucht. Op 16 januari annexeren de Fransen zonder een schot te hoeven lossen de door de Engelsen halsoverkop verlaten Grebbeberg. Op zaterdag 17 januari trekken de Fransen ongehinderd Arnhem binnen. Op zondag 18 januari bevrijden de Fransen de stad Utrecht zonder slag of stoot. Ze worden feestelijk verwelkomd door een menigte dolblijve burgers met rood-wit-blauwe linten.⁵ Diezelfde dag nog bereidt Amsterdam zich voor op het vreedzaam binnenlaten van de Fransen en neemt Willem in Scheveningen de boot naar Engeland, het land van zijn neef koning George III. Met zijn beide zonen – Willems vrouw Wilhelmina, de zuster van de koning van Pruisen, was 's ochtends in alle vroegte al sloop gegaan – en met een allerlaatste reeks kisten vol kledingstukken en kunstwerken, porselein en zilverwerk, archiefstukken en muntgeld, aangevoerd vanuit Willems paleis Noordeinde naar het Scheveningse strand, op achttien karren. Het stormt die dag hard. Maar prins Willem wil zo spoedig mogelijk vluchten en heeft geen tijd om te wachten op beter weer. Aan boord van het hevig deinende vissersschip schrijft Willem vlak voordat het anker wordt gelicht de in Den Haag achtergebleven raadpensionaris snel een laatste brief, om te melden dat hij de onderhandelingen over de vredesvoorwaarden niet wil afwachten en klaar voor vertrek in zijn kooi ligt. 'Ik vrage excus voor het slechte schrift' ontwart Van de Spiegel in het gekrabbel van de prins, dat even heftig op en neer deint als de gevaarlijk hoge golfslag op die gure winterdag. Nederland zal Willem nooit meer terugzien.

Terwijl de vlucht van de Vijfde Willem wordt gevierd in een stroom aan vliegende blaadjes gevuld met vrolijke spotprenten en felle hekelschriften aan het adres van 'onze Lilliputsche Vorst van Nassau, of liever, Pasja van Engeland' roepen de Nederlandse patriotten op maandag 19 januari de revolutionaire Bataafse republiek uit.⁶ Een geweldige geestdrift breekt uit in heel het land. Op de Amsterdamse Dam wordt een symbolische Vrijheidsboom geplaatst, net als op talloze andere stadspleinen en dorpsbrinken. Feestende burgers trotseren

Wilt Edle Gestenge - 1795

Ick hebbe vanden Heere Van Engelen vernomen
dat ~~het~~ van Carpo ontvingers, Ick hebbe na dat
hij is geweest de Ten Officieren gesproken den
Schaapman Vande Poort, Ik ende omphui menig der
nabesantworsden, Welk wil durs niet om dat men
in geen haare komen kan dan in Englant en ganes
domis ten gade, kan men niet vernemen wegen om
in te de doeken in een ongewone van te, ind of voo
ting van den witslag van de Commissie van Heere Edle
Groot Mogende anden Franche Generaal, die myns bedraves
niet belokenulde aankomt dat Franche in I Hager, Ik
gal dus na en de Engelse Heere in een roo doorloft
my Begrevent, een van Schiedt Schepen die ik vernem

Dat te Plymouth moet een Ik hoop Wils van die
Schepen in de walden was of de aangekomen te
van Lilla ~~de~~ Provinsie Thom, die seggen te
de nage Caers Voo dit blichte Schiedt, ind de Schep
ve leggende ind de Kooy, en de Wyders met eelting
Wilt Edle Gestenge Heer
In de Poort
de doeken wagen
Voo dit stand van
Scheveningen
den 18 Januari 1795
Ik hoop als de gelykheit het voo de een
des Provinsie of in I Hager te vernemen die nage
Van den witslag des gades afgeand een Commissie

Wils
de dumas
de van de

Brief van Willem v aan Van de Spiegel. Strand van Scheveningen, 18 januari 1795. Geschreven in de kooi van het deinende schip.

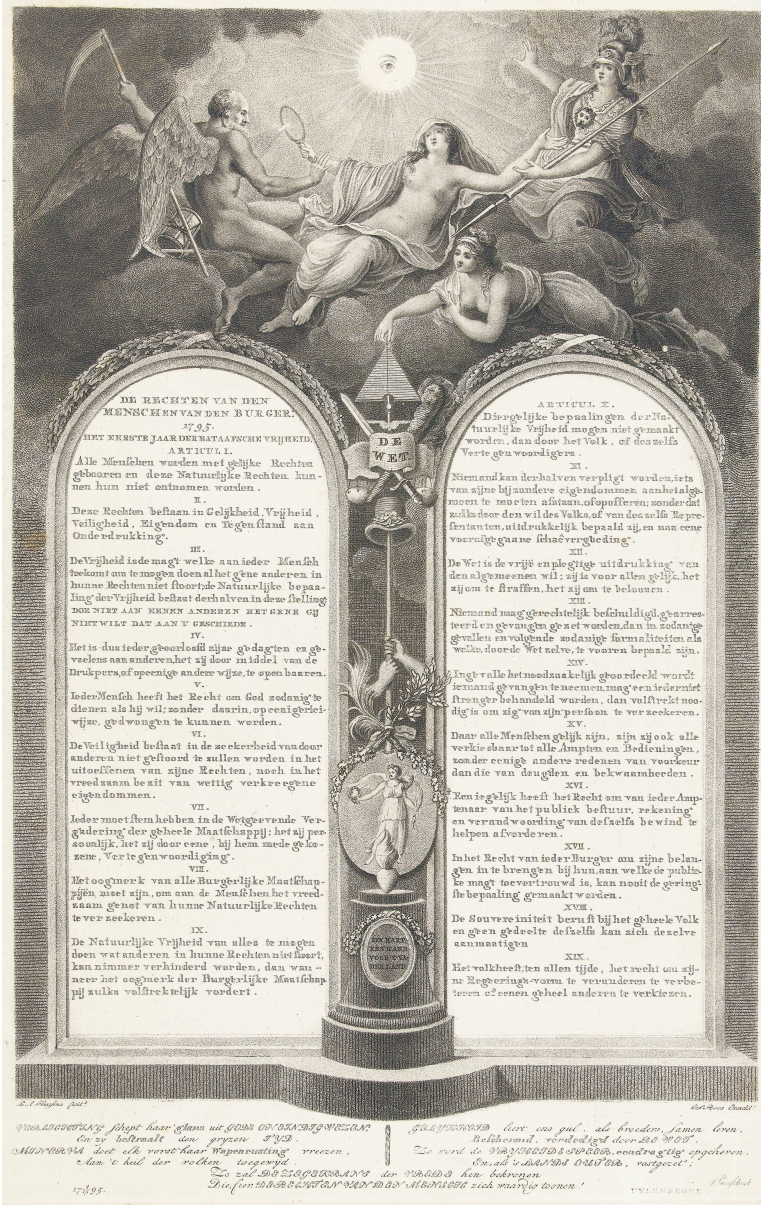
de winterkou om het aanbreken van een nieuw tijdvak te vieren met het luisteren naar politieke toespraken en met het zingen van strijdlustige liederen.⁷ Bekende politiek geëngageerde schrijvers als Wolff en Deken, die Nederland waren ontvlucht omdat de prinsgezinde perscensuur het uitgeven van hun werk sinds 1787 onmogelijk had gemaakt, bejubelen de bevrijding vanuit hun Franse wijkplaatsen in triomfantelijke dichtbundels.⁸ Nieuws over de voortgang van de politieke omwenteling wordt verspreid over heel het land, via een hausse aan speciale krantenedities en nieuw opgerichte kranten, van de overal gelezen *Amsterdamsche Extra-Courant* en de grootstedse *Bataafsche Vrouwe Courant* tot de radicale *Voorheen Nederlandsche, nu Vaderlandsche Courant* – een herstart van de sinds 1787 verboden *Nederlandsche Courant*, door de op vrije voeten gestelde patriotse krantenuitgever die tot de opheffing van de prinsgezinde perscensuur jarenlang had vastgezet.

Het intense enthousiasme over de vlot verlopen omwenteling dempt zelfs de kritiek op de onbestaanbare afkoopsom van honderd miljoen gulden die de Fransen die winter weten af te dwingen als schadeloosstelling voor 's lands vurig gewenste bevrijding, want verreweg de meeste burgers storten zich veel liever op de vraag hoe ze vanaf nu hun nieuwverworven vrijheid het best en het snelst waar kunnen maken. Daags na de omwenteling mobiliseren de patriotse voorstanders van democratische verkiezingen en gelijke rechten voor alle burgers hun krachten in plaatselijke revolutionaire comités die in actie komen tegen het sinds eeuwen voldongen feit dat de staat is gestut op geen enkel ander politiek ideaal dan macht. In een land dat nog nooit democratisch gekozen bestuurders heeft gekend gaan deze mensen zich sterk maken voor de invloed van zo veel mogelijk burgers op de politiek. Alle stadsbestuurders en alle gewestelijke bestuurders worden in de maanden januari en februari per direct afgezet. In afwachting van de allereerste echte verkiezingsrondes worden de naar huis gestuurde regenten alvast vervangen door vanuit de comités aangewezen voorlopige volksvertegenwoordigers. Onder deze eerste lichte revolutionaire politici bevinden zich meteen heel veel nieuwe gezichten uit families die nooit eerder hadden kunnen doordringen tot regentenkringen. Zelfs voormalige tweederangsburgers als katholieken en protestantse dissenters kunnen nu voor de allereerste keer in de geschiedenis plaatsnemen in de raadszetels. Dankzij deze radicale personele vernieuwing waait er die winter een waarlijk revolutionaire wind door de Bataafse republiek.

In dat opgewonden jaar 1 drijft de onstuitbare patriotse energie op een breedgedragen geloof in de maakbaarheid van een rechtvaardiger staat en een rechtvaardiger samenleving. Er heerst een ongebreideld optimisme over de slagkracht van de democratische revolutie in het hier en nu. Blakend van zelfvertrouwen roepen de nieuwe volksvertegenwoordigers in het eerste jaar der Bataafse vrijheid meteen een met het onvrije verleden brekende gloednieuwe democratische tijdrekening in het leven die in één klap ook de exclusief-christelijke jaartelling afschaft. Zelfs de kranten durven het aan de geschiedenis met het jaar 1 van voren af aan van start te doen gaan. Elk mens is vrij geboren, iedereen is gelijk, alle mensen worden broeders, het is het jaar 1. Er komt ook een nieuwe kalender, aangezien de oude een erfenis is van het Romeinse keizerrijk en maandnamen heeft die verwijzen naar goden en despoten: maart komt van oorlogsgod Mars, juli komt van tiran Julius Caesar, augustus komt van alleenheerser keizer Augustus – dat wordt nu gekwalificeerd als dictatoriaal en ondemocratisch en vervangen door politiek en religieus gezien neutrale natuurtermen, als hooimaand en oogstmaand, zaaimaand en slachtmaand. Sociale omgangsvormen worden eveneens gedemocratiseerd, het blijkt een beweging van onderaf, de egalitaire aanspreekvormen Medeburger en Medeburgeres zijn niet alleen te vinden in overheidspublicaties, in kranten, in tijdschriften, ze worden ook vol overtuiging gebezigd in het leven van alledag, in brieven, in dagboeken, in het bewust anti-elitaire spraakgebruik in de winkels en op straat.

De eerste maand van het jaar 1 is nog niet eens om als er door de nieuwe vertegenwoordigers van het volk van Holland een officiële *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger* wordt afgekondigd. Die fundamentele beginselverklaring ademt ideeën van Locke, van Rousseau, van Jefferson ook. Het is geen ideologisering van wat vroeger is geweest. Het is een visie op wat vanaf nu kan. Er worden wereldwijd wel meer *Verklaringen van de Rechten van de Mens en Burger* afgekondigd in deze tijd. Ieder land dat zo'n manifest opstelt over vrijheid en gelijkheid voor alle mensen legt zichzelf vanaf dit moment in de geschiedenis tot op de dag van vandaag én morgen de historische taak op om het echte leven werkelijk te doen overeenstemmen met de beleden democratische beginselen. Vooral in het Nederland van de Bataafse republiek zal het manifest binnen enkele jaren aanleiding geven tot een aantal verbluffend concrete maatregelen op het gebied van burgerrechten. Niet iedereen

is hierna vrij en niet alle mensen zijn hierna gelijk. Maar gezien het feit dat de revolutie in het jaar 1 begon bij nul – en een generatie later onder koning

Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger. 1795.

Willem I weer terug was bij af – zijn in de Bataafse republiek in dat eerste jaar der Bataafse vrijheid reuzenstappen gezet. Alle burgers worden voor de wet gelijk verklaard. De standenmaatschappij wordt afgeschaft, waardoor de geprivilegieerde positie van de adel in politiek, bestuur en rechtspraak verdwijnt. Het exclusieve gildewezen met zijn economische monopolies voor een bevoorrechte groep ambachtsmeesters wordt opgeheven. Discriminatie van religieus andersgezinden is voortaan verboden en dat biedt fundamenteel nieuwe kansen aan zowel protestantse dissenters en katholieken als joden. Een scheiding van kerk en staat wordt uitgeroepen. En er komt een grondwet. De allereerste grondwet in de Nederlandse geschiedenis.

Omdat de patriotten door het volk gekozen bestuurders willen voor hun stad, gewest en natie gaan de revolutionaire comités bovendien zo snel mogelijk aan de slag met het realiseren van de allereerste verkiezingen in de geschiedenis van Nederland. Ze vergaderen over wie er mag stemmen en over op wie er gestemd mag worden en over op welke manier de volksstem het best kan worden uitgebracht. Bij het aanbreken van de lente van het jaar 1 begint het experiment van de Nederlandse democratie. Het revolutionaire kiesreglement van de patriotten stelt meteen vrijwel net zo'n groot percentage mensen in staat om te stemmen als de wet op algemeen stemrecht van 1917, en pakt daarmee vele malen democratischer uit dan het kiesreglement van Thorbecke, de deftige liberaal die stemmen beschouwde als een gunst, niet als een recht.⁹ In de aanloop naar de eerste nationale verkiezingen, die de Bataafse republiek in de daaropvolgende jaren de Europese primeur zullen gaan bezorgen van een parlement met én protestantse én katholieke én joodse parlementariërs, kunnen in het jaar 1 alle mannen van twintig jaar en ouder – waarmee net als in 1917 alsnog de helft van de volwassen bevolking in één penningstreek het stemrecht was ontzegd – ongeacht de hoogte van hun inkomen – mits de heren niet van de armenzorg leefden – en ongeacht de vraag of ze kunnen lezen en schrijven alvast hun stem uitbrengen voor nieuwe stadsbesturen en voor nieuwe provinciale besturen, om te beginnen in het noorden van het land. Onder de 68 voor de allereerste keer democratisch gekozen volksvertegenwoordigers die op 23 juni 1795 tekenen voor het in de praktijk brengen van de beloften van de Bataafse revolutie bevindt zich in het revolutiejaar 1 planetariumbouwer, wolkammer, hoofdtekenwonder, wereldverbeteraar, en pas teruggekeerde politieke vluchteling Eise Eisinga.